نورمحمد غفوری

د ۲۰۱۱ زیږیدیز کال د اپریل د میاشتې ۲۰ مه او د ۱۳۹۰ کال د حمل د میاشتې ۳۱ مه نیټه

اقتصادی سیستمونه او د هغو ډولونه

زموږ د ګران هیواد افغانستان د روښان اندو او سیاسی کړیو تر منځ د هیواد د اقتصادی نظام پر سر تاوده بحثونه روان دی. غواړم په دې لیکنه کې په خورا لنډه توګه د اقتصادی سیستمونو په اړه لوستونکو ته داسې بنسټیز معلومات وړاندې کړم چې په عملی او نظری سیاسی فعالیتونو کې په هغو پوهیدل خورا اړین دی اوددې معلوماتو لرنه د هیواد په کچه د سیاسی او اقتصادی پلانونو او پروګرامونو په جوړولو کې مرسته کوی.

اقتصادی نظام څه شی دی؟

په اوسنی عصری اقتصاد کې د کار تولنیز ویش غوره رول لری. هر څوک د کار او تولید په ټاکلې څانګه کې تخصص او مهارت لری. هر خدماتی تولیدی اقتصادی واحدیو مخصوص شی (کالی) تولیدوی او د نورو غوښتونکو (مقتضیانو) له پاره یې د تبادلې او مصرف په خاطر بازار ته وړاندې کوی.

اقتصادی سیستمونه چې موږ یې د اقتصادی نظامونو په نوم هم یادوو، په ملی کچه اقتصاد کې د خدمتونو او مادی نعمتونو (کالیو) د مؤلدینو (عرضه کوونکو) او مستهلکینو (تقاضا لرونکو) ترمنځ بنسټیزې حقوقی اړیکې او د راکړې ورکړې د انتظام اساسی بنې دی. دا هغه حقوقی نارمونه او سازمانی ډولونه دی چې د هیواد د بنسټیزو اقتصادی پروسو ماهیت او د ودې لوری ټاکی.

www.esalat.org

د اقتصادی سیستم اساسی بڼې:

د علمی، عملی او تاریخی لحاظه اساساً د تولیدوونکو او مصرفوونکو تر منځ د اړیکو د حقوقی انتظام دوه ډوله رامنځته کیدای شی:

۱-یو مرکزی پلانیزه اقتصادی سیستم دی چې د دولتی مرکزی اداري لخوا ټولې اقتصادی معاملې او پروسې پلان، اداره او رهبری کیږی.

۲-او بل د بازار اقتصادی نظام دی چې هر څه ورپکې د مرکزی دولتی اقتصادی اداري (ارګان) لخوا څخه نه ټاکل کیږی، بلکې اقتصادی فکتورونه په بازار کې د کالیو د وړاندې کېدنې (عرضې) او غوښتنې (تقاضا) له لارې د آزادو سیالیو په پروسو کې عمل کوی.

باید دا په پام کې ولرو چې ددې دواړو سیستمونو له انتخاب سره سم د تولید په وسایلو د مالکیت موضوع هم طرحه کیږی.

مرکزی پلانیزه اقتصادی سیستم:

په مرکزی پلانیزه اقتصادی سیستم کې چې څرګنده نمونه یې د سوسیالستی هیوادونو اقتصادی سیستمونه دی، د تولید وسایل د دولت او یا ټولنیزو اتحادیو او کوپراتیفونو په ملکیت کې ورکول کیږي. په داسې نظام کې شخصی ملکیتونو ته اجازه ورکول کیږی، خو د خصوصی ملکیتونو شته والی د دولتی قانون له مخې منعه وی.

www.esalat.org

له شخصي مالکیت څخه مقصد پرهغه شتمنیو باندې د شخص تصاحب دی چې د هغه د شخصي او کورنیو اړتیاوو د پوره کولو له پاره ترې کار اخیستل کیږي، خو د نورو د کار د ثمر د خپلولو او استثمار لپاره نه شي کارول کیدای. د مثال په توګه، د اوسیدلو کور، جامې، بایسکل، موټر، هغه اندازه ځمکه چې یو شخص او د هغه د کورنی غړي پخپله ورپکې کار وکړي او همدا ډول نور ټول هغه څه چې یو څوک یې د خپل شخصي او کورنی ژوند له پاره کاروي.

ددې په وړاندې خصوصي مالکیت د تولید پر وسایلو باندې دافرادو له هغه ډول تصاحب څخه عبارت دی چې د افرادو د شخصي او کورنیو اړتیاوو څخه زیات وي او د هغو په واسطه د نورو هغو کارګرانو او مسلکي کسانو د کار څخه ګټه اخیستل کیږي چې د همداسې وسایلو د نشتوالي له کبله په خپله په مستقل ډول په تولیدي او خدماتي فعالیتونو کې برخه نشي اخیستلای. د تولیدي وسایلو څخه بې برخې کارګران او ماهران د خپل ژوند د اړتیاوو د لاسته راوړو او په خپله تحصیلي ځانګه کې د کار د موندلو له پاره دې ته اړ وي چې د کوم بل پانګوال سره چې د مناسبو تولیدي وسایلو څښتن دی، کار وکړي. په پایله کې د خپل کار او لاس د محصولاتو ګټه په لږه او یا ډیره اندازه د هغو د کار ورکوونکي پانګوال لاس ته ورځي.

ددې له پاره چې د شخصي او خصوصي مالکیت تر منځ موضوع ښه څرګنده شي دلته به د یوې ټوټې ځمکې، کور او موټر مثال راوړو:

که یو څوک شخصي ځمکه ولري، په هغه کې پخپله دی او د هغه د کورنی غړي کار او تولید وکړي او پیداوار یې هم د خپل کور د اړتیاوو له پاره ولګوي، نو د ځمکې ټوټه د هغه

شخصي ملکیت ده او په مرکزي پلانیزه اقتصادي نظام کې یې د ساتلو او کاله کولو حق لري. خو که چیرې یو څوک په مځکه کې پخپله کار نه کوي، خپله ټوټه ځمکه چاته په اجاره، کرایه او یا دهقان ته په دهقانۍ ورکوي، نو دا ځمکه د هغه په خصوصي مالکیت اوړي او په مرکزي پلانیزه اقتصادي سیستم کې یې د ملکیت او د هغو په وسیله د بل چا د کار او زیار د ثمر د خپلولو حق نه لري.

همدا ډول که څوک پخپل کورکې پخپله استوګن وي او پخپله ترې کار واخلی، نو دا د هغه شخصي ملکیت بلل کیږي، خو که خپل کور او یا د کور کومه برخه یې بل چاته په کرایه ورکړه او له هغې لارې یې د خپلې شتمنۍ د زیاتوالی له پاره کار واخیست، نو په دې حالت کې دا کور د هغه د شخصي ملکیت له حالته اوړي او په داسې خصوصي ملکیت بدلیږي، چې د هغو په واسطه د پردي کار ګټه د کور د څښتن جیب ته لویږي. د موټر مثال هم همداسې راوړای شو چې تر هغه پورې د یو چا شخصي مالکیت دی، چې پخپله او د هغه کورنۍ او دوستان ترې ګټه واخلي. خو که څوک موټر په ټکسي بدلوي او یا یې د کرایې په مقابل کې په کار اچوي، نو په دې حالت کې هغه له شخصي ملکیته وزي او په خصوصي ملکیت اوړي، ځکه چې له دې لارې د بل د زیار او کار ثمر د موټر د خاوند جیب ته لویږي او په دې توګه د بل د کار په واسطه خپله شتمني زیاتوي.

په مرکزي پلانیزه سیستم کې د ملي اقتصاد پروسې په تیره بیا د کالیو او خدمتونو د تولید او توزیع بهیرونه د مرکزي دولتي اداري لخوا د جوړ شوي مرکزي پلان له مخې معین، اداره او رهبري کیږي. مرکزي پلانیزه اقتصاد د اداري هیرارشۍ پر بنسټ ولاړ دی. داسې چې هر اقتصادي واحد

www.esalat.org

باید د لوړو ارګانو او د هغه مرکزي پلان د اساسي کرښو څخه تابعیت وکړي چې د پلان د مرکزي اداري له خوا جوړ او د قانون په توګه منل شوی او خپور شوی وي. په دا ډول مرکزي پلان کې تر ډیره حده د دولت سیاسي مرامونه په پام کې نیول کیږي. د پیداوارو او خدمتونو ډولونه او اندازه د هر اقتصادي ـ تولیدي، خدماتي واحد له پاره د پلان له مخې په نظر کې نیول شوي وي. همدا ډول د بیلا بیلو اقتصادي او مصرفي واحدونو تر منځ د توزیع او تبادلې بڼه هم مخکې له مخه ټاکل کیږي.

د پخواني شوروي سوسیالیستي جمهوریتونو اتحاد او د نورو سوسیالیستي هیوادونو تاریخي او عملي تجربې څرګندوي چې د پلان او د هغو د عملي نتیجو تر منځ لوی تفاوتونه منځ ته راځي. هر څه هغسې لکه چې پلان شوي وي، پر مخ نه ځي. د مرکزي پلانیزه اقتصادي سیستم عملي تاریخي تجربو دا هم وښودله چې دا ډول اقتصادي نظام د اوږدمهاله ضروري پانګې اچونې او مدرنیزاسیون وس او امکان نه لري. نه یوازې په شوروي اتحاد، بلکې په نورو سوسیالیستي هیوادونو کې هم د تولیدي فابریکو او د تولیدي او خدماتي وسیلو د نوښت په لار کې د وخت د اړتیا سره برابر ګامونه نه دي پورته شوي.

په مرکزي پلانیزه اقتصادي سیستمونو کې د تولیداتو اندازه، د کالیو ارزښت او همدا شان د محصولاتو د خرڅلاو نرخونه (قیمتونه) د دولت لخوا ټاکل کیږي. داسې معمول وي چې د هیواد په ټولو برخو کې د ټاکلي جنس نرخ یو شی وي او قیمتونه ثابت او نه بدلیدونکي وي.

د بازار (مارکيټ) اقتصادی سيستم:

د بازار په اقتصادی سيستم کې د ټولو خدمتونو او مادی نعمتونو توليد، توزيع، تبادله او مصرف د مارکيټ د آزاد بهير او د عرضې او تقاضا د ميکانيسم له لارې عملی کيږی. د بازار په اقتصاد کې په آزاده توګه د پيرودلو رامنځته شوی قيمت دوه دندې يا دوه مخی فونکسيون لری. د اجناسو د قيمت لوړ والی پانګوالو ته دا څرګندوی چې ټاکلی جنس شومره لږ او محدود دی او د هغو په وړاندې غوښتنه (تقاضا) څومره لوړه ده او دوی په کومه توليدی ـ خدماتی څانګه او کوم ځای کې پانګه واچوی.

د بازار په اقتصاد کې چې د پانګوالی نظامونو اقتصادی سيستمونه يې ژوندی بيلګې دی، د توليدپر وسيلو باندې د قانون له مخې خصوصی ملکيت ټينګ وی. هر څوک کولای شی چې د خپل شخصی او کورنی ضرورت څخه زيات پيسې، پانګه، شتمنی ـ ځمکه، موټر، باغونه، فابريکی او نور ې د توليد وسيلی په خپل لاس کې ولری او د هغو د کارولو له پاره نور کارګران او ماهران استخدام کړی. د خپلو توليدی وسيلو او د کار د پردی قوې د ښه بيوستون او تنظيم له لارې کولای شی چې د توليدی وسيلو د ملکيت د حق له امتياز او ځواک څخه ښه ګټه واخلی او خپله پانګه او شتمنی زياته کړی. په دې اقتصادی سيستم کې لکه څنګه چې دولتی او کوپراتيفی واحدونه او شرکتونه د خپلوملکيتونو د ساتلو حق لری، همدا شان وقفی، خصوصی اورنګارنګ ټولنيز شرکتی فارمونه هم د توليد پر وسايلو باندې د مالکيت د لرلو قانونی حق لری.

د بازار (مارکيټ) په اقتصادی نظام کې د توليد اندازه، د توليداتو ډولونه، د پيداوارو ځايونه او قيمتونه د

آزاد رقابت له لارې ټاکل کيږي. هرڅوک اصولا کولای شي هغه محصول توليد کړي چې د ده په خوښه وي، په هغه اندازه يې توليد کړي چې زړه يې غواړي، په هغه ځای کې فابريکه جوړه کړي چې مناسبه يې بولي او خپل پيداوار پر هغه قيمت خرڅ کړي چې خرڅولای يې شي. په بيلابيلو سيمو کې د ټاکلي شي قيمت بيل وي او کيدای شي چې په څنګ پر څنګ پلورنځيو کې هم د ټاکلي شي د خرڅلاو نرخونه يو له بله سره فرق ولري.

د بازار د ميکانيسم د سم چلندله پاره د خصوصي (پريواټ) ملکيتونو آزادی لومړنی شرط دی، داسې چې هر څوک د خپلو محصولاتو او توليدی وسيلو واک لری او د هغو له توان او طاقته پخپله خوښه کار اخيستلای شي. د بازار د ميکانيسم له پاره دوهم مخکنئ شرط له هر ډول لاسوهنې، تحريف، جعل او تذويرڅخه د مارکيټ (بازار) آزادی ده. د مارکيټ په دا ډول آزادۍ کې د ټولو مؤلدينو او د مالونو وړاندې کوونکو (عرضه کوونکو) او غوښتونکو (تقاضا لرونکو) نيت، نظر او هدف انعکاس موندلای شي او دولتي او سياسي ارګانونه ور پکې مداخله نه کوی. دا مخکنی شرطونه په هغومنظمو قانونی دموکراتيکو نظامونو کې ښه طرحه او عملی کيږي، چې په هغو کې فردی آزادۍ، د سياليو آزادۍ، د شغل او د کار د تړونونو آزادۍ او د افرادو نور حقوق د اساسی قانون او نورو فرعی قوانينو له لارې تنظيم او تضمين وی.

پلانيزه مرکزی او د بازار اقتصادی سيستمونه په عملی، علمی او تاريخی لحاظ په نړۍ کې د اقتصادی نظامونو دوه غوره بنې دی او د اقتصادی سيستم هره بله بڼه کيدای شي چې د همدې دوو اساسی سيستمونوڅخه يوه او يابل ته ورنږدی او د هغو په فرعو کې وشميرل شي.

www.esalat.org

اوس چې مرکزی پلانیزه اقتصادی نظام په غوره توګه له ماتې سره مخامخ شو، پخوانیو سوسیالیستی هیوادونو خپل ملی اقتصاد ته په نوو بڼو سمون ور کړ او نړیوال نن د پلانیزه مرکزی اقتصادی سیستم پخه عینی نمونه په لاس کې نه لری، په اقتصاد کې د دولت د رول د لوبولو او موقف د نیولو موضوع تر بحث لاندې ده. په دې ځای کې اوس د (آزاد بازار) د اقتصاد په وړاندې عمدتا د سوسیال مارکیټ (ټولنیز بازار) اقتصادی سیستم قرار نیولی دی.

www.esalat.org